

schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 5 | september 2010

Resultaten Meetnet Amfibieën 2009

Zijn ringslangwijfjes trouwe partners?

Seizoensmenu: jonge blauwborst!

Snorkelend op zoek naar exotische grondels

Schubben & Slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Meetnet Amfibieën, Meetnet Reptielen, Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en Verspreidingsonderzoek Vissen. Schubben & Slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoren van RAVON.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan
kantoor@ravon.nl

Foto omslag:
Boomkikker (Jelger Herder)

Redactie
Edo Goverse (Meetnet Amfibieën)
Ingo Janssen (Meetnet Reptielen)
Jan Kranenburg & Richard Struijk (VO Vissen)
Jelger Herder (VO Reptielen en Amfibieën)
Tamira Hankman
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee

Arnold van Rijsewijk
Arthur de Bruin
Elze Groenhout
Fam. Stuart
Gerard Smit
Harm Hofman
Herman Feenstra
Ineke Schaars
Jan Koeman
Jeroen van Delft
Johan Thissen
John Melis
Judith Bouma
Karin Didderen
Lisa Thill
Mark Klerks
Nynke van der Ploeg
Pieter Heesakker
Sander Turnhout
Teddy Dolstra
Thijs Broekkamp
Tom van der Meij
Wilbert Bosman

Vormgeving - layout:
Pleun van der Linde
Ten Brink - Cross Media Solutions

Druk:
Ten Brink

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Gegevensautoriteit
Natuur, Universiteit van Amsterdam, RAVON

RAVON

GEGEVENS AUTORITEIT
NATUUR

gb
xix

- 3 Redactioneel
- 4 **Zomer 2010: een vroege lichtung juveniele zandhagedissen**
- 5 Zijn ringslangwijfjes trouwe partners?
- 6 Melanistische levendbarende hagedis
- 7 **Reintje en de ringslang: wat hebben we nu eigenlijk waargenomen?**
- 8 Seizoensmenu: jonge blauwborst!
- 9 Albino kleine watersalamander
- 10 Duikers en schepnetters - een leuke combinatie
- 11 Lijken ze echt zo op elkaar? Individuele herkenning bij de grote modderkruiper
- 12 **Meetnet Amfibieën: resultaten 2009**
- 16 Snorkelend op zoek naar exotische grondels
- 17 Verspreidingsonderzoek vissen 2009
- 18 **Midzomer Vissenweekend met tropische temperaturen**
- 19 Nieuwe exoten kloppen aan de poort: de Amerikaanse brulkikker
- 20 Op bezoek bij het eindstation van 'onze' zeeprk
- 21 Hart voor de natuur, dat is wat ons bindt Bundeling van krachten met Natuurmonumenten
- 22 Activiteiten
- 23 Contactpersonen
- 24 In the spotlight:
Countdown 2010: stop de achteruitgang van de biodiversiteit

4

7

12

18

De Verenigde Naties heeft 2010 uitgeroepen tot Internationaal Jaar van de Biodiversiteit. Tot nu toe zijn er geen amfibie- en/of reptielsoorten uit Nederland verdwenen. Op zich is dat goed nieuws! Wel staan veel soorten op de nationale Rode Lijst, wat aangeeft dat populaties onder druk staan. Inmiddels leven de meeste reptielsoorten binnen de grenzen van natuurgebieden. Onder het motto blijf zitten waar je zit, hoeft er niet zo veel (nadelig) te veranderen zolang deze gebieden groot genoeg zijn en de beheerder rekening houdt met de soort. Een soort als de levendbarende hagedis, die vroeger ook buiten natuurgebieden voorkwam, gaat jaarlijks achteruit (zie nieuwsbrief schubben & slijm nummer 4). Zal ook deze soort straks overgeleverd zijn aan alleen natuurgebieden? De ringslang heeft blijkbaar een goed pact gesloten met de Nederlander. Deze slang komt juist ook veel buiten natuurgebieden voor en heeft een stabiel voorkomen in Nederland.

Een groot verschil tussen leefgebieden van amfibieën en reptielen is dat amfibieën wel ruimschoots buiten grenzen van natuurgebieden voorkomen, of worden zij ook steeds meer naar reservaten teruggedrongen? De rugstreeppad profiteert lokaal zelfs van Bouwend Nederland. Maar ja, als de bouw klaar is heeft de soort geen exit-strategie en dan kwijnt zo'n populatie weg of sterft lokaal uit. Feit is dat nieuw ingerichte leefgebieden niet snel gekoloniseerd worden door reptielen en amfibieën, de rugstreeppad en de ringslang uitgezonderd. Reden te meer om te investeren in een kwalitatief goede Ecologische Hoofdstructuur.

De algehele biodiversiteit bij amfibieën in Nederland is echter wel toegenomen. Zo heeft Nederland er een nieuwe soort bij, de springkikker. Hier ligt wel een antropogene oorzaak aan ten grondslag. In de nieuwe Drentse herpetologische atlas wordt de soort behandeld en er staat dat de populatie uit 1.300 adulte dieren bestaat. Zo wordt Limburg toch nog afgetroefd met deze primeur!

Een andere discutabele uitbreiding van de biodiversiteit rondom amfibieën is de aangetoonde amfibieschimmel Bd in Nederland. De vondst van de schimmel heeft meer vragen opgeroepen dan dat RAVON kan beantwoorden. Nader onderzoek is noodzakelijk. De eerste reactie van enkele terreinbeheerders was het (bijna) dichtgooien van gebieden voor tellers. Gelukkig is het niet zo ver gekomen. Met een goed hygiëneprotocol en vertrouwen in waarnemers dat dit wordt nageleefd, is het niet nodig Nederland op slot te gooien.

Bij vissen is het een ander verhaal. Hier zijn wel soorten uit Nederland verdwenen waarbij de mens een directe of indirecte rol heeft gespeeld. In tegenstelling tot reptielen en amfibieën bevinden zich onder de vissen soorten die over grote afstanden migreren waardoor menselijke ingrepen in het watersysteem snel tot uitsterven leiden. Trekvissen als de steur en de elft zijn hier een voorbeeld van en veel andere soorten worden bedreigd. Maar er zijn ook vissoorten bijgekomen door het graven van scheepvaartkanalen naar andere stroomgebieden en het dumpen van hobbyvissen.

Laatst stelde iemand voor om af te stappen van de term exoot vanwege de negatieve lading daarvan binnen de natuurbeschermingswereld. De kennis over waar soorten van nature voorkomen, is reeds door de moderne maatschappij ingehaald. Hij stelde voor ze kosmopolitische soorten te noemen en ze direct volwaardig te erkennen. Ze gaan toch niet meer weg. Wel lekker makkelijk scoren, als de teloorgang van biodiversiteit wordt gekeerd door de komst van nieuwe soorten. Natuurbehoud is, zoals de naam al zegt, het behouden van natuur. Persoonlijk ben ik te conservatief voor deze nieuwe definitieverandering en daarmee alle exoten te verwelkomen. Of is het toch tijd voor verandering? Het heeft in ieder geval een nieuwe zoekkaart 'Exotische vissen' opgeleverd, die je bij deze nieuwsbrief aantreft.

Edo Goverse

Zomer 2010: een vroege lichter juveniele zandhagedissen

Ineke Schaars gaf ons per email het volgende bericht door: "17 juli zag ik op de Hoge Heide de eerste juveniele zandhagedisjes. Ze waren heel erg klein maar verschrikkelijk mooi. Dat is 5 dagen eerder dan in 2006 toen het ook zo warm was. Erg vroeg dus!". Naar aanleiding van haar email heeft Annemarie van Diepenbeek een natuurbericht opgesteld dat 20 juli is geplaatst op www.natuurbericht.nl

Kropen in de warme zomer van 2006 de jonge zandhagedissen al op 21 juli uit het ei, dit jaar zijn de eerste jonge zandhagedissen nog zes dagen eerder: de eersten zijn al op 17 juli waargenomen.

Dit is opmerkelijk, want de maand mei was volgens de KNMI wereldwijd weliswaar de warmste sinds het begin van de metingen (1880), maar in Nederland juist de koudste in 20 jaar. De maand juni heeft dit echter meer dan goed gemaakt: in groot contrast met mei was deze zeer droog, warm en zonnig, met in de laatste week zeer veel uren zon. Kennelijk hebben de broedsels van de zandhagedis hiervan ten volle kunnen profiteren.

De melding komt uit Montferland, een locatie waar een RAVON-vrijwilligster al eerder het precieze verloop van de voortplanting heeft kunnen documenteren. Gezien het opwarmende klimaat met lange en zeer warme zomers is het niet uitgesloten dat zandhagedissen de komende jaren nog vroeger in de zomer geboren zullen worden.

Normaliter begint de voortplantingsperiode van zandhagedissen in mei, soms al eind april en deze neemt de maand mei tot begin juni in beslag. De eerste juveniele zandhagedissen kruipen dan pas vanaf begin augustus uit het ei. De geboortepiek valt eind augustus en begin september, maar in koudere zomers kunnen de eieren zelfs begin oktober nog uitkomen.

Eerder in het seizoen, in juni en begin juli, hebben de vrouwtjes hun circa 13 x 9 mm grote eieren afgezet in zelfgegraven, 5-10 cm diepe holletjes op zonbeschenen zandplekken. De incubatietijd is sterk afhankelijk van de weersomstandigheden en deze neemt 50-90 dagen in beslag. Zeer warme zomers kunnen het proces dus tot wel een maand versnellen. In de zomer van 1976 gebeurde dat en ook in 2006 werden de eerste juveniele zandhagedissen al vroeg waargenomen. Met de waarneming uit Montferland hoort 2010 ook tot de zeer vroege jaren voor de zandhagedis.

In zeer natte en koude zomers ontwikkelen de eieren zich langzamer, soms zo traag dat de jongen zich wel ontwikkelen in de eieren, maar geen kans maken om uit te komen, laat staan reserves op te bouwen om de winter door te komen.

Foto's: Ineke Schaars

Zijn ringslangwifjes trouwe partners?

Momenteel voert RAVON in samenwerking met de Universiteit van Amsterdam (UvA) een onderzoek uit naar 'meervoudig vaderschap' bij ringslangen. Door middel van DNA-analyses proberen we er achter te komen of het legsel van een wijfje van meerdere vaders afkomstig is.

Slangen in de plantenkas

Deze zomer hebben Lisa en Elze rondom Amsterdam diverse ringslanghabitats afgespeurd op zwangere vrouwen. In totaal hebben ze er 10 gevangen en die verblijven nu in terraria die zijn opgesteld in de gigantische plantenkas op het biologisch centrum van de UvA. Daar zijn ze natuurlijk de absolute topattractie want planten gedragen zich weinig spectaculair vergeleken met deze, soms zeer agressieve, zwangere vrouwen. Inmiddels hebben reeds acht wijfjes hun eieren afgezet die nu 'au bain marie' worden uitbroed in kleinere terraria.

Veel vaders én leuke aanvullende info

Meervoudig vaderschap is bij slangen een bekend verschijnsel. In het buitenland is er al bij meerdere soorten onderzoek naar gedaan en meestal blijken de vrouwtjes nogal ontrouw te zijn – ze paren er lustig op los, net als de mannetjes trouwens! Beide sexen hebben profijt van een dergelijk systeem: mannetjes die het vaker met meerdere vrouwtjes doen hebben een hogere vruchtbaarheid en vrouwtjes zorgen voor nakomelingen die aan meerdere omstandigheden zijn aangepast.

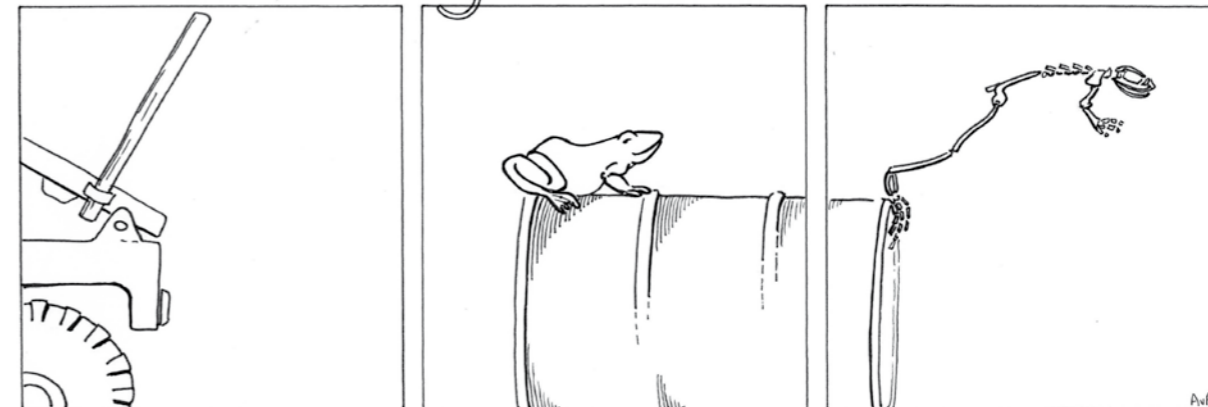
Foto's: Lisa Thill

De Amerikaanse verwanten van de ringslang (*Thamnophis, Nerodia*) die onderzocht zijn op meervoudig vaderschap blijken allen deze voortplantingsstrategie te hebben en de Amerikaanse onderzoekers vermoeden de aanwezigheid van dit voortplantingssysteem ook in verwante (water)slangen in Europa, Azië en Afrika.

Behalve de eigenlijke onderzoeksvraag komen we via deze studie ook extra informatie over de ringslang te weten: hoeveel eitjes leggen de diverse wijfjes, hoelang is de incubatie tijd etcetera. Daarover zal in een volgende Schubben & Slijm meer te lezen zijn. Wordt vervolgd dus!

Lisa Thill, Elze Groenhout & Ingo Janssen

vervuiling

Een aantal lezers van onze nieuwsbrieven heeft terecht opgemerkt dat bij de leuke cartoons niet vermeld staat wie deze maakt. Ere wie ere toekomt: de tot nu toe verschenen cartoons zijn van de hand van Arnold van Rijsewijk. Heeft u ook een leuke cartoon, stuur deze dan op naar k.joosten@ravon.nl.

Melanistische levendbarende hagedis

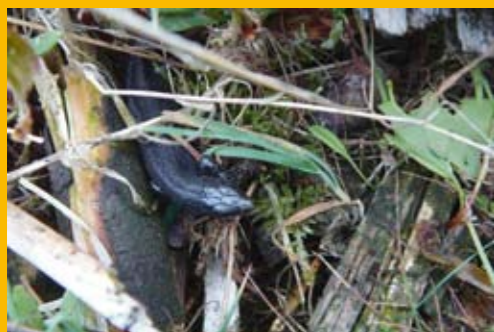
Nabij en onderweg naar mijn meetnetroute in Nationaal Park de Loonse en Drunense duinen trof ik op zondagmiddag 16 mei 2010 een melanistisch exemplaar van de levendbarende hagedis aan. De waarneming is rond 14:00 uur gedaan. Het dier heb ik aangetroffen op een locatie waar ik vaker hagedissen waarneem. Nooit eerder heb ik een zwart dier waargenomen. Ik heb het geluk gehad het dier ook te kunnen fotograferen. Terugkijkend op de foto's lijkt het dier het vrouwelijk geslacht te hebben. Volgens de recent verschenen atlas zijn er nauwelijks

Foto's: Mark Klerks

waarnemingen van melanistische levendbarende hagedissen in Nederland. Voor mij is de waarneming in elk geval een mooie beloning voor het ploeteren door het stuifzand. Daarnaast zal het een extra motivatie zijn om beter op te letten tijdens mijn rondes.

Mark Klerks

Foto's: Harm Hofman

Zwart is in

Wij ontvingen ook van Harm Hofman foto's van een melanistische levendbarende hagedis. Hij deed zijn waarneming op de Veluwe (Boegschoten). Dank voor het inzenden!

Reintje en de ringslang: wat hebben we nu eigenlijk waargenomen?

RAVON ontving deze zomer onderstaand bericht van Harm Hofman. Harm is boswachter bij SBB én RAVON-vrijwilliger en telt reptielen op meerdere trajecten op de Veluwe.

Jonge vosjes

Samen met Jan Koeman liep ik op 17 mei 2010 mijn route op de Wapenberg. Op de rand van de hei, in de bosrand, zag Jan twee

jonge vosjes hun hol induiken. Toen wij bij het hol gingen kijken, zagen we bij de ingang een dode ringslang liggen, die we natuurlijk fotografeerden. We besloten ons een tiental meters terug te trekken om te kijken of de vosjes weer tevoorschijn zouden komen. Na enkele minuten kwam er nog een vosje uit het bos en dook ook het hol in. Intussen had ik bedacht dat het goed zou zijn de slang nog eens te bekijken en fotograferen, zodat je zou kunnen zien hoe een beschadiging van een door een vos gepredeerde slang er uit ziet. Dus ik loop weer naar het hol ..... weg slang!!!!

Dood of schijndood

Nu kwam de vraag op: heeft dat laatste vosje de slang mee naar binnen gesleept? Of hield de ringslang zich schijndood, zoals ze wel vaker doen, en ging hij er op een onbewaakt ogenblik stiekem van tussen? Vossen brengen hun jongen soms levende prooi om te oefenen. Als ik de foto's van de slang achteraf bestudeer, vraag ik >

Foto's: Harm Hofman & Jan Koeman

Foto's: Harm Hofman

me af of ma vos de slang zo netjes neergelegd zou hebben, of is dit de houding van: ik ben echt een dode ringslang! Tussen het moment dat ik de ringslang fotografeerde en het constateren van de verdwijning, liggen 7 minuten. Wat hebben we nu eigenlijk waargenomen?

Nu geen twijfel

Enkele dagen later deed ik weer een leuke waarneming met de vos in de hoofdrol en dit keer zijn er geen vraagtekens bij de waarneming. Nabij Radio Kootwijk fotografeerde ik een vos die net een hazelworm verschalkt!

Harm Hofman

Een ringloze ringslang

Van Harm Hofman ontvingen wij ook deze foto. Op een van zijn routes op de Veluwe kwam Harm deze ringloze ringslang tegen. Toch is het dier nog goed herkenbaar als *Natrix natrix*: de twee grote vlekken in de nek en de strepen op de flanken laten geen ruimte voor twijfel.

Seizoensmenu: jonge blauwborst!

Judith Bouma deed een spectaculaire en op zichzelf al unieke waarneming; maar wonderlijk genoeg kon een dag later het spektakel opnieuw beleefd worden. Dat op het menu van anders naast zoogdieren en amfibieën ook wel eens vogeltjes staan, is bekend. De blauwborst, als bodembroeder in onder andere moerassige terreinen, is daarbij een voor de hand liggende prooi. Maar het waarnemen van een adder die bezig is een blauwborst

naar binnen te werken (want het is echt "werken!"), mag best een unieke gelegenheid genoemd worden. De vrouwtjesadder, gezien op 19 en 20 mei, betreft vermoedelijk hetzelfde individu. Hoewel slangen met één prooi wekenlang vooruit kunnen, duidt deze waarneming er op dat ze bij "gemakkelijk" voedselaanbod meerdere prooien achtereen kunnen eten. De waarneming van Judith op 18 mei wordt door haar hieronder verwoord:

Afgaand op het kabaal langs mijn monitoring route door het Fochteloërveen, meende ik dat een paartje blauwborstjes een echtelijke twist had. Bij het benaderen bleken ze steeds dapper en doelgericht, maar wel met enige voorzichtigheid een graspol in te duiken en heftig naar iets te pikken. Ineens stak daar een adderkop bovenuit en kort daarna was er vanuit de pol gepiep te horen. Vervolgens ging het mannetje blauwborst heel even vlak boven de kop van het addervrouwtje op de pol pijpenstro zitten. Het spektakel zette zich voort, de adder had nog niets in de bek en het stelletje bleef erop duiken. Van de adder was aanvankelijk alleen de kop te zien, maar 9 minuten later zag ik de adder met een jong blauwborstje in de bek uit de pol glijden. Mannetje blauwborstje verliet als een lafaard het gebiedje zodra de adder de vogel vast in de bek had, misschien wetend dat het toch al te laat was, maar het vrouwtje bleef wanhopige pogingen doen om de adder aan te vallen. Voordeel hierbij was dat de adder wel de bek vol had ... Weer negen minuten later zakte de adder met de prooi in de bek diep weg tussen de graspollen op het veenmos. Ik heb nog een lange tijd daar gestaan. Nadat de adder uit het zicht verdwenen was, werd het blauwborstvrouwtje geleidelijk rustiger.

Anders dan je zou verwachten, werd de jonge blauwborst, toch

een enorme kluij voor de adder, dwars in bek naar binnen gewerkt. Hoe het verorberen verder ging kon ik niet zien omdat ik geen schade wilde aanrichten in het veenmos. Bij mijn aankomst zat de adder al in de pol waarin het nestje zat. Hoe triest ook voor dit leuke stelletje blauwborsten, voor mij was het een heel bijzondere, wrede maar ook unieke waarneming die ik niet snel zal vergeten. Mijn adrenaline komt niet uit een potje, maar uit een rondje Fochteloërveen!

Een dag later waren Herman Feenstra, samen met twee medewerkers van Vogelbescherming Nederland, Hendrikus Algra en Luc Hoogenstein, op zoek naar paapjes en kraanvogels, op de zelfde plek getuige van een vervolg. Een spannende waarneming, hieronder samengevat.

Ook zij zagen een voortdurend alarmerend en sterk verdedigend vrouwtje blauwborst dat steeds maar op een pol pijpenstro in dook. Het doelwit bleek de kop van een ongeveer 60 cm lang addervrouwtje. Het nest bleek nog vijf jonge blauwborsten te bevatten. Ze zagen de adder, het moet dezelfde als die van gisteren geweest zijn, in korte tijd nog eens drie nestjongen grijpen. Terwijl de vorige prooi nog als een bobbel in de buik te zien was, werkte de adder de volgende, ijzig piepende prooi al weer naar binnen. De moedervogel bleef herhaald tikken op de kop van de slang uitdelen. Op het moment dat een jong werd gegrepen liet het mannetje blauwborst zich zien, maar daarna was hij afwezig of bleef op tientallen meters afstand. Van pure opwindung zong hij zelfs even! Tijdelijk liet de adder zich zelfs wat afschrikken en hield zich enkele pollen verder verscholen. Door het tumult tuimelde een van de jongen in het water en is vermoedelijk verdronken. Bij het derde nestjong van deze dag liet de adder het jong dat ze reeds in de bek had vallen vanwege de felle tikken op haar kop, maar het gif had

Foto's: Judith Bouma

zijn werk al gedaan en ook dit jong viel in het water. Na een serie van uitvallen op de kop van de adder besloot deze uiteindelijk met volle buik af te taaien. Diezelfde avond zagen ze hoe het enige overgebleven jong van de vermoedelijk zes nog belaagd werd door een mannetjesadder, die echter vertrok naar een paar heftige aanvallen van het vrouwtje. Twee dagen later bleken de ouders de alarmfase nog niet te hebben afgesloten, maar wel sleepten ze voer aan voor het laatste jong, dat nu met de dag kansrijker was om te overleven.

Albino kleine watersalamander

RAVON ontving deze zomer van de heer en mevrouw Stuart uit Heemskerk een foto van een albino kleine watersalamander. De foto is dit voorjaar gemaakt in hun tuin te Heemskerk en eind juni was de salamander nog steeds in de vijver te zien. Hartelijk dank voor het inzenden van deze bijzondere waarneming!

Foto: Dhr. E.J. Stuart

Duikers en schepnetters - een leuke combinatie

De Werkgroep VissenOnderzoek Friesland (WVOF) is nu 3 jaar bezig en begint steeds meer naar gerelateerde organisaties te kijken. Zo is het project 'Friese Vissenatlas' nog steeds "in the picture" en is er steeds vaker contact met het waterschap en de hengelsportfederatie en haar leden. Onder de leden van de WVOF bevindt zich ook een aantal duikers van duikclub Miramar Stiens. Natuurlijk is niet iedere duiker een natuurduiker, maar bij deze duikclub gaat veel aandacht uit naar de flora en fauna. Het is niet toevallig dat deze mensen zich bij de WVOF als een vis in het water voelen.

Duikers beleven de vissen totaal anders dan schepnetvissers. Zij zien de soorten in hun natuurlijke leefomgeving en kunnen ze mooi observeren. Natuurlijk kunnen schepnetvissers zo'n spartelend visje in het schepnet beter determineren, maar een duiker komt waar wij niet kunnen komen. Op deze manier kunnen de verschillende methoden elkaar goed aanvullen zoals we dat in Friesland al gemerkt hebben tijdens de samenwerking met hengelaars.

Foto's: Teddy Dolstra

De gezamenlijke interesse heeft er uiteindelijk toe geleid dat de WVOF werd uitgenodigd door Jan van der Broek om de basis cursus Zoetwatervissen voor geïnteresseerden vanuit de duikvereniging te geven. Donderdag 20 mei is deze cursus gegeven aan een volle zaal. In de zaal zat onze spion Maarten van der Beek, een actief WVOF-lid en duiker bij Miramar Leeuwarden. De opkomst was heel goed, ruim 20 mensen. Hoewel ik zelf geen duiker ben, heb ik, met aanwijzingen van Jan van der Broek en Maarten van der Beek, geprobeerd om de cursus aan te passen. Dat betekent een soortenselectie en meer aandacht voor natuurlijk gedrag. Nadien heb

ik de deelnemers verzocht om verbeterpunten door te geven, hetgeen diverse nuttige tips opleverde.

Bij de cursus stond een gezamenlijke excursie gepland op zaterdag 22 mei in de Woudfennen bij Joure. De opkomst was zeer goed, wederom 20 man. De duikers zouden proberen zich te concentreren op het waterleven en indien mogelijk wat mee te nemen naar de oppervlakte. Ondertussen gingen de WVOF-leden in de nabijgelegen wateren zoveel mogelijk vissoorten vangen om daarna gezamenlijk de vangsten te bespreken. Doordat de duiklocatie zelf te helder voor de schepnetters bleek te zijn, werd door hen uitgeweken naar de poldersloten. Na 2 uur scheppen waren de beide groepen nieuwsgierig naar elkaars vangsten. Meteen werden mooie verhalen over snoeken, palingen, blankvoorns en grote groepen baarzen verteld. Verder waren er kokerjuffers, diverse soorten mosselen, slakken, planten en kreeften meegenomen. De WVOF-leden kwamen aan met kleine modderkruiper, baars, zeelt, voorns, kikkers en kleine watersalamanders. Nadat alles gedetermineerd en besproken was, zijn de planten en dieren weer teruggezet in de wateren.

Natuurlijk zijn alle vangsten in Telmee ingevoerd. Al met al een zeer geslaagd experiment dat zeker navolging verdient. Ik weet zeker dat zowel de duikers als de werkgroepleden er veel aan hebben gehad.

John Melis, WVOF, Fryslân Grien

Foto's: Pieter Heesakker

Lijken ze echt zo op elkaar? Individuele herkenning bij de grote modderkruiper

De grote modderkruiper leidt een verborgen bestaan. Daarom is er maar weinig bekend over de dispersiecapaciteit en ontbreekt uit vrijwel alle leefgebieden kennis over de populatieomvang. In 2009 is er een stageonderzoek uitgevoerd waarbij getracht werd om populatiegroottes voor drie verschillende leefgebieden in Nederland te berekenen. Voor deze berekeningen is gebruik gemaakt van zogenaamde vangst terugvangst methoden. Van belang hierbij is dat individuen afzonderlijk herkenbaar zijn. Dit kan door markeringen of (natuurlijke) patronen in de tekening van individuen. In 2008 is in Duitsland een uitgebreid onderzoek uitgevoerd naar de translocatie en populatieomvang van grote modderkruipers in een slotensysteem. Hierbij zijn grote modderkruipers individueel herkenbaar gemaakt met (geïnjecteerde) kleurmarkeringen. Tijdens het stageonderzoek is gekeken of het vlekkenpatroon van de grote modderkruiper geschikt is voor individuele herkenning. Van alle gevangen grote modderkruipers werd daarom een foto van de rechterkant van de kop gemaakt. Foto's van verschillende vangstmomenten werden later met elkaar vergeleken om te kijken of er dubbelvangsten konden worden vastgesteld. In het eerste onderzoeksgebied (Overasseltse en Hatertse vennen) werden 21 dieren gevangen, waarvan geen enkele terugvangst. Het tweede onderzoeksgebied (Rijswijkse veld) leverde eveneens 21 vangsten op, waarvan drie individuen tweemaal werden gevangen. In het derde onderzoeksgebied (Koffiegoot) zijn tijdens zes

vangstmomenten 23 dieren gevangen waarvan zes exemplaren tweemaal.

Binnen het onderzoek werden te weinig grote modderkruipers gevangen om betrouwbare populatieschattingen te maken. Het onderzoek heeft wel aangetoond dat individuele herkenning bij de grote modderkruiper een middel kan zijn om individuen van elkaar te onderscheiden. Naast dat individuele herkenning voor populatieschattingen van belang kan zijn, kan het tevens nuttig zijn voor het bepalen van dispersie afstanden. Zo werd zeer recentelijk middels individuele herkenning een jonge grote modderkruiper op 100 meter van zijn eerdere vindplaats terug herkend.

Zitten er bij jou grote modderkruipers in de buurt en lijkt het je leuk om onderzoek te doen op basis van individuele herkenning, neem dan contact op met Arthur de Bruin (a.debruin@ravon.nl; 024-7410604).

Arthur de Bruin & Pieter Heesakker

Meetnet Amfibieën: resultaten 2009

Edo Goverse, Gerard Smit & Tom van der Meij

Ook in 2009 heeft iedereen weer flink wat werk verzet door bij nacht en ontij het veld in te gaan om kikkers te tellen, salamanders te vangen of naar padden te luisteren. Als eerste allen dank hiervoor! Met deze monitoringsgegevens zijn de jaarlijkse indexen en trends door het CBS berekend en die worden hier besproken.

Van de 338 telgebieden zijn in 2009 van ongeveer 200 telgebieden gegevens binnengekomen. Het CBS heeft kunnen rekenen met waarnemingen uit 2.616 wateren of luisterpunten. In 2009 zijn in totaal 7.641 waarnemingen verwerkt (zonder nul-waarnemingen 4.327 waarnemingen). De indexen worden voornamelijk berekend aan de hand van de abundantieclassen die jullie, als lokale experts, opschrijven. De abundantieclassenverdeling in 2009 was dat klasse 1 (soort komt weinig voor) in maar liefst 52% van de gevallen is opgeschreven. Een percentage van 34% van de waarnemingen werd ingeschat als klasse 2 (soort komt algemeen voor) en de overige 14% als klasse 3 (soort zeer algemeen).

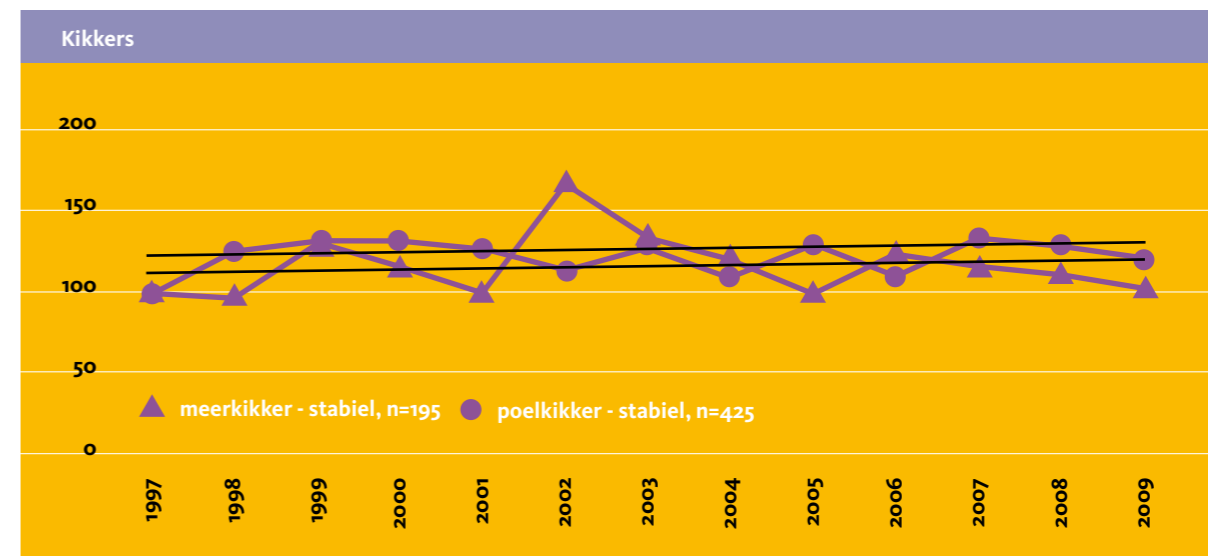
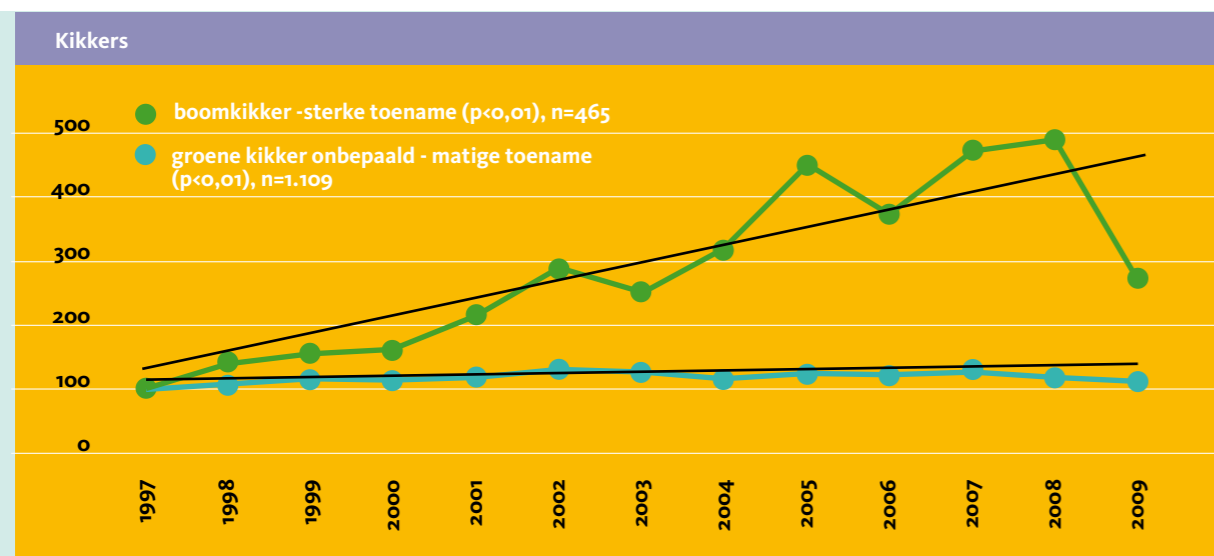
De indexen laten her en der toch wel wat verrassingen zien en enkele eindoorden zijn anders dan in voorgaande jaren. Dit zal in de detailteksten hieronder uiteen worden gezet.

Kikkers

De **boomkikker** is in 2009 aanzienlijk minder vaak waargenomen en lijkt te zijn teruggevallen tot het niveau van 2003. Ondanks de flinke dip die de soort het afgelopen jaar vertoont is de boordeling over de gehele periode (1997-2009) nog steeds een **sterke toename**. Indexen van de boomkikker worden berekend aan de hand van het aantal

roepende mannetjes. Helaas heeft er in Gelderland in 2009 geen grootschalige monitoring van de soort plaatsgevonden, het ontbrekende jaar wordt in dit geval door het CBS geschat in navolging van wat elders is doorgegeven. Als er in detail naar de afzonderlijke regio's wordt gekeken blijkt dat de situatie in Noord-Brabant onveranderd is. In vergelijking met 2008 zijn in Overijssel, Limburg en Zeeland minder boomkikkers gehoord. Het is algemeen bekend dat amfibiepopulaties tussen afzonderlijke jaren flink kunnen fluctueren. Of deze dip maar een momentopname is, of dat het ineens (weer) slecht gaat met de soort, zal volgend jaar moeten blijken. Een telefonische rondgang

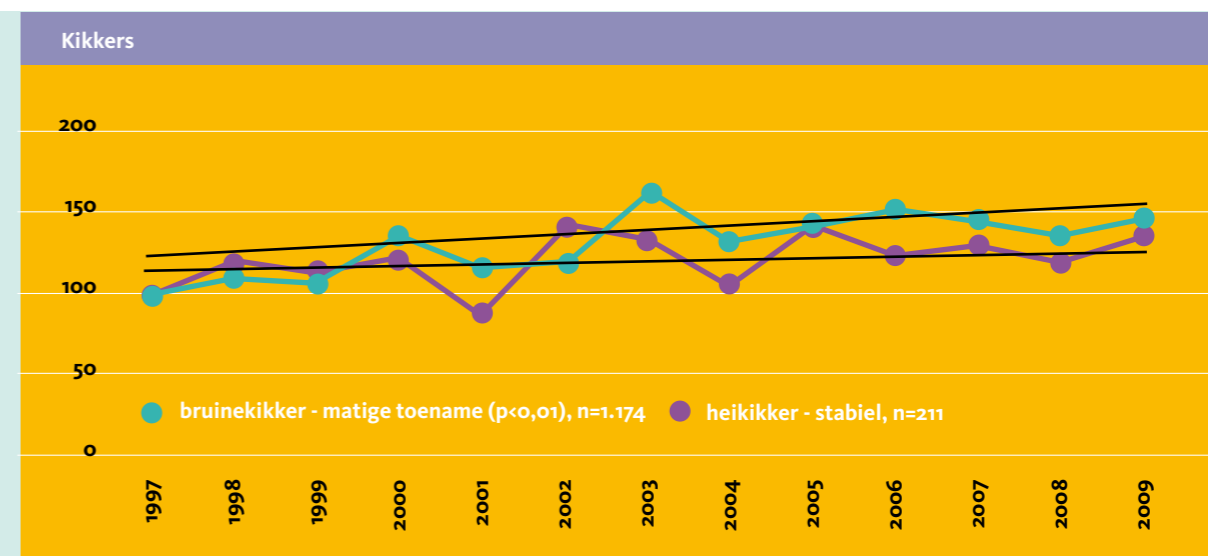

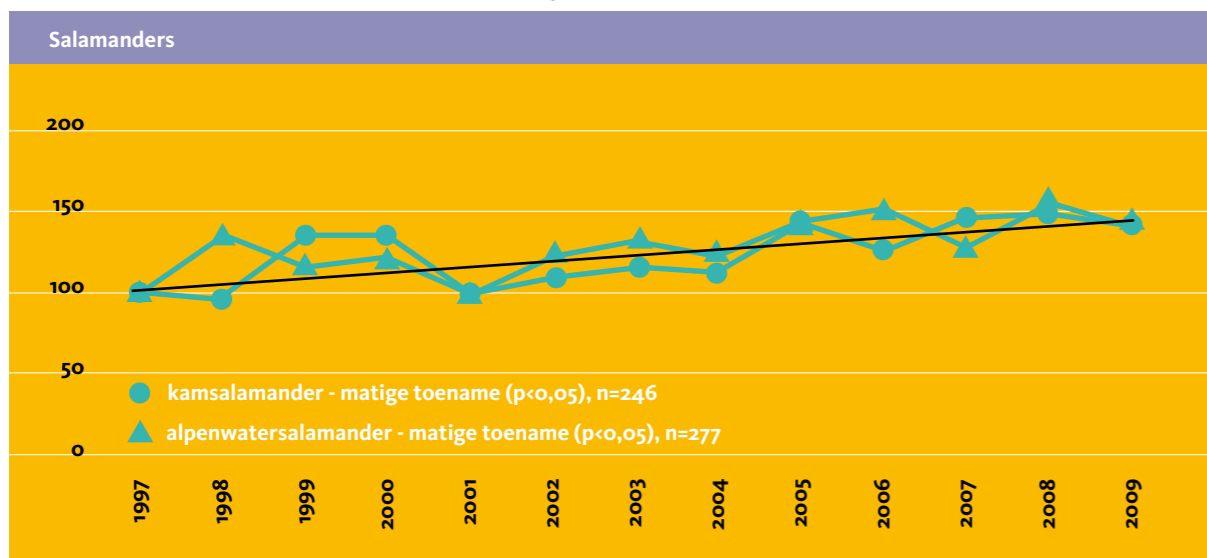
onder enkele waarnemers uit deze regio's levert gelukkig een genuanceerd beeld op. De meeste vrijwilligers konden nu al laten weten dat ze in 2010 meer boomkikkers hebben gehoord dan in 2009. Gelukkig maar! Het jaar 2009 was een droog jaar. Sommige voortplantingswateren waren zo klein geworden dat niet alle roepende mannetjes tegelijk konden roepen langs de oever. Iemand anders vertelde over de voordelen van deze droogte. Veel putten in Zeeland zijn nu weer vrij van stekelbaars! Het **groene kikkercomplex** laat een **matige toename** zien. Groene kikkers worden door heel Nederland gevolgd. De afzonderlijke groene kikkersoorten, **poelkikker** en **meerkikker**, laten een **stabiel** voorkomen zien. Wel zijn de groene kikkers in 2009 iets minder vaak gezien of gehoord, waardoor de index wat lager uitvalt in vergelijking tot het voorgaande jaar, maar toch is de index boven de 100. De **bruine kikker**, de meest waargenomen amfibie binnen het Meetnet, laat een **matige toename** zien. De soort wordt gevolgd in 1.174 wateren! De **heikikker**, die wordt gevolgd in 220 wateren, laat een **stabiel** voorkomen zien. Nadat in 2009 de

paddentrek op gang was gekomen, gelijk met de voortplanting van de heikikker, viel de temperatuur plots weer terug naar het vriespunt. Blijkbaar heeft dit geen effect gehad op de heikikkers en de vrijwilligers! De soort is in 2009 zelfs iets meer waargenomen in vergelijking tot het voorgaande jaar.

Salamanders

De **kleine watersalamander** heeft voor het eerst een **matige toename** gekregen als beoordeling. Het is de meest waargenomen watersalamander en hij wordt binnen het Meetnet gevolgd in 1.012 wateren. De laatste vijf jaar wordt de soort vaker waargenomen in vergelijking met het startjaar van de monitoring. Deze positieve trend past goed in het beeld dat het goed gaat met de algemene amfibiesoorten in Nederland. De waterkwaliteit neemt toe en het beheer van water en oeverzones is amfibievriendelijker geworden. De **vinpootsalamander** heeft nog geen betrouwbare beoordeling. De indexen fluctueren te veel om een significant betrouwbare uitspraak te kunnen doen over zijn voorkomen. De soort is in 2009 minder waargenomen

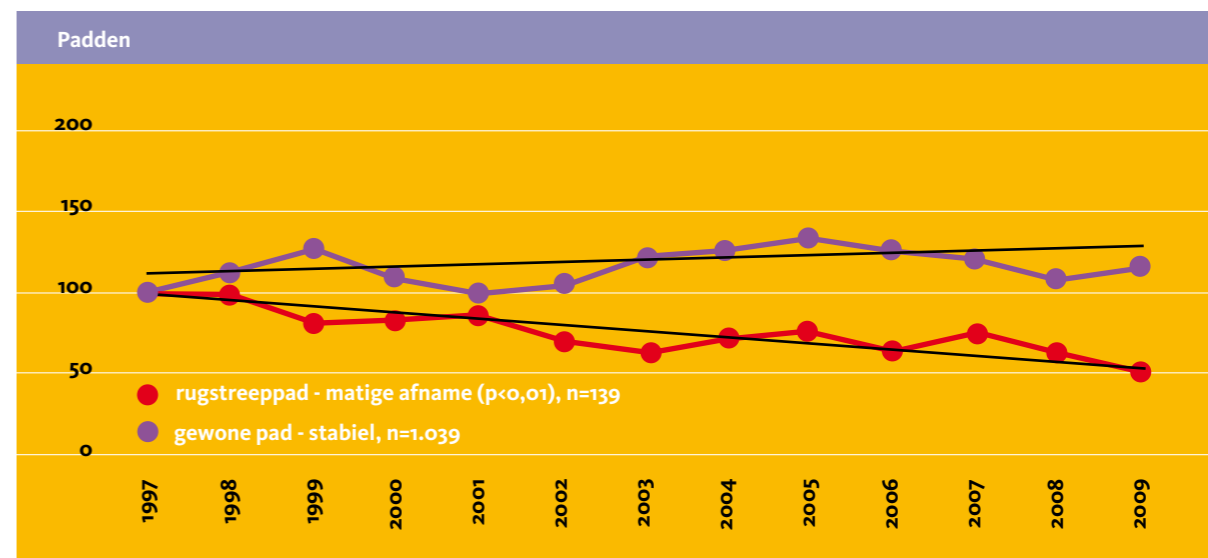

dan in de jaren ervoor, maar er is geen reden tot zorg. De **kamsalamander** heeft een **matige toename** als beoordeling. De soort wordt gevolgd in 246 wateren, maar uitbreiding van telgebieden blijft nog steeds gewenst. Hierdoor zal de soort voorlopig vanuit het Meetnet extra aandacht krijgen. Ook de beoordeling van de **Alpenwatersalamander** is niet veranderd en de soort blijft een **matige toename** vertonen. De formulering van de begeleidende tekst van de Alpenwatersalamander was vorig jaar blijkbaar onduidelijk en veroorzaakte enige discussie. Feit is dat de Alpenwatersalamander steeds vaker in nieuwe regio's opduikt (o.a. Veluwe, 't Gooi, Zevenaar, Kampina) en ook waarnemers van het Meetnet merken dit. Maar, *alleen de natuurlijke leefgebieden van soorten worden gebruikt voor indexberekeningen*. Uitgezette populaties worden niet gebruikt bij de bepaling van trends. Ondanks de enorme inspanning van enkele nieuwe vuursalamanderwaarnemers kunnen we nog geen trend

presenteren. Zij zijn afgelopen herfst zeer frequent in de regen of met hagel het bos in geweest om, met succes, vuursalamanders te tellen. Zo werden in oktober op een deeltraject 46 adulte dieren gezien!

Padden

De **gewone pad** heeft ook een nieuwe beoordeling gekregen: een **stabiel** voorkomen. De soort wordt gevolgd in 1.039 wateren. De soort is in 2009 iets vaker waargenomen dan in 2008. De **rugstreeppad** blijft zijn neerwaartse koers voortzetten met een **matige afname**. De reden voor deze trend is vooralsnog onduidelijk. Deze pad wordt gevolgd in 139 water- en luisterpuntclusters. De soort verdient extra aandacht, en dan vooral buiten de duingebieden. In de duinen wordt de soort al goed gevolgd en laat een **stabiel** voorkomen zien. Er zijn diverse vacante telgebieden waar de rugstreeppad voorkomt en waarvoor we waarnemers zoeken. Enkele telgebieden liggen in

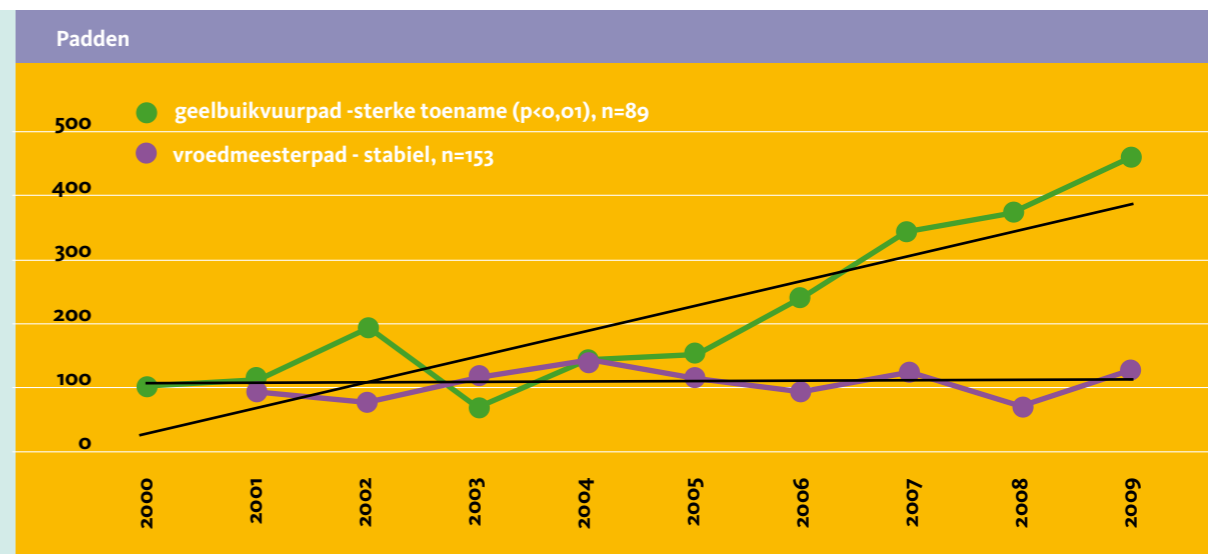
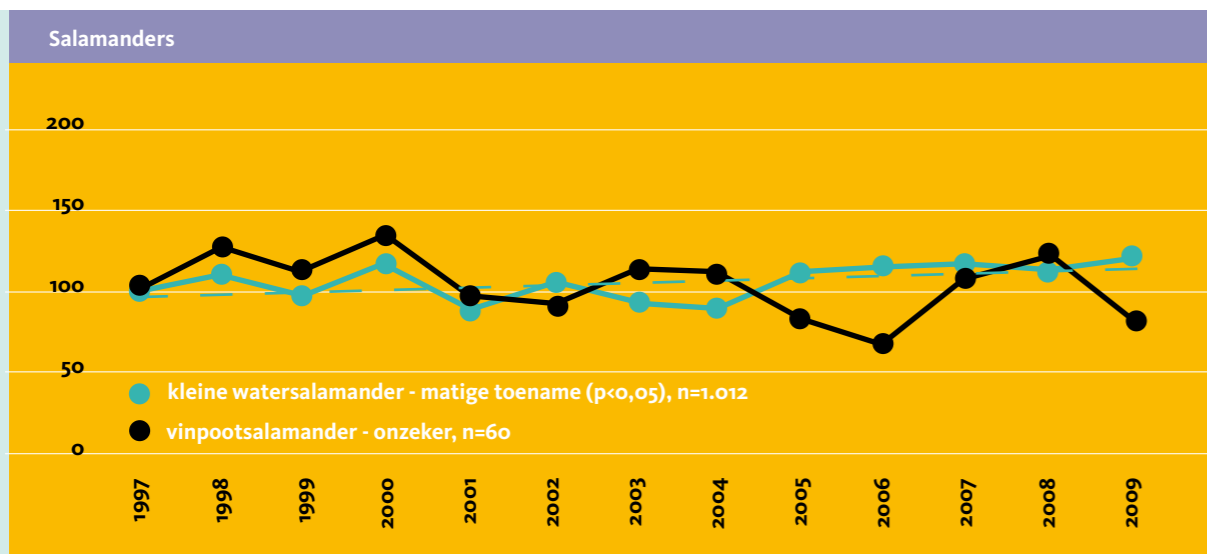
Noord-Brabant nabij Oss (Herperduin en Maashorst), maar ook in de Meinweg en in het rivierengebied (o.a. Gelderse Poort, Uiterwaarden Lek en IJssel) zoeken we waarnemers. De **geelbuikvuurpad** zet zijn opmars voort. De vijf natuurlijke populaties zijn verder gegroeid en de soort heeft als beoordeling een **sterke toename**. De soort heeft enkele goede voortplantingsjaren gehad waardoor de populatieomvang blijft stijgen. In totaal is die verdriedubbeld! De ingeslagen weg, het aanleggen van basishabitats, lijkt vruchten af te werpen. De **vredmeesterpad** heeft een **stabiel** voorkomen. Tegen verwachting in is 2009 geen slecht vredmeesterpaddenjaar geweest. Ondank de warme zomer zijn er in 2009 aanzienlijk meer larven (1956) in poelen aangetroffen dan het jaar ervoor (maar 648). Nu maar hopen dat al deze larven tot wasdom komen! De **knoflookpad** is niet representatief vertegenwoordigd in het Meetnet en het is dan ook niet mogelijk om een trend te presenteren.

The right time at the right moment

Foto: Thijs Broekkamp

Thijs Broekkamp, een startende monitoorder, stuurde ons de volgende verrassende foto met tekst toe: "In de Schoorlse Duinen was een poeltje met een aantal bastaardkikkers. Allemaal erg territoriaal en druk aan het kwaken. Ik richtte mijn camera op een van de kikkers en wachtte tot hij ging kwaken. Net op het moment dat hij dat deed, plaste deze kikker ook! Snel drukte ik af en zo kwam ik aan deze foto."

Snorkelend op zoek naar exotische grondels

Pontische stroomgrondel man en marmergroundel man

Marmergroundel waakt in bierfles

Nest van marmergroundel

RAVON legt zich toe op de inheemse vissen, amfibieën en reptielen. Toch is er ook volop aandacht voor niet-inheemse soorten die ons land hebben weten te bereiken. Samen met andere VOFF-partners, Sportvisserij Nederland en Waarneming.nl willen we een goed beeld krijgen van de verspreiding van exotische dieren en planten in Nederland. Het initiatief voor deze extra aandacht voor exotische soorten ligt bij het Team Invasieve Exoten (TIE). Dit team adviseert de minister van LNV onder meer over de aanpak van invasieve exoten.

De afgelopen vijf jaar hebben zich relatief veel nieuwe vissoorten in Nederland gevestigd die zich snel over onze wateren verspreiden. Dit zou een bedreiging kunnen vormen voor de inheemse zoetwaterlevensgemeenschappen. Reguliere bemonsteringsmethoden blijken niet altijd even effectief. Veel van de exotische grondels komen vooral voor in de kunstmatige stortstenen rivieroever. Deze zijn moeilijk te bemonsteren met het schepnet. RAVON heeft afgelopen jaren goede ervaringen opgedaan met het uitvoeren van inventarisaties door middel van snorkelen langs stortstenen rivieroever en aangetakte uiterwaardwateren. Hiermee blijken soorten als de Kesslersgrondel, Zwartbekgrondel, Pontische stroomgrondel en marmergroundel goed in kaart te brengen.

Enkele tips voor het uitvoeren van een snorkelinventarisatie.

1. Neem altijd je eigen veiligheid in acht als je in de rivier gaat snorkelen en snorkel alleen daar waar zwemmen is toegestaan!
2. Determinatie van exoten onder water vergt enige oefening. Indien je beschikt over een onderwatercamera en een filmpje maakt van de vissen die je ziet, dan vergemakkelijkt dit de determinatie.
3. Door stenen met holtes om te draaien verhoog je de kans op waarnemingen. Indien er een exotische grondel onder een steen uitschiet, let dan goed op of je ook eieren aantreft aan de onderkant van de steen (schat of tel het aantal eieren).
4. Indien je een geschikt traject gevonden hebt, verdient het

de voorkeur herhaaldelijk (bijvoorbeeld jaarlijks) te bemonsteren om zo inzicht te verkrijgen in de toe- of afname van soorten en individuen. (let ook op inheemse soorten zoals de rivierdonderpad)

Door het uitvoeren van snorkel-inventarisaties hopen we antwoord te krijgen op de volgende vragen:

1. Wat is de actuele verspreiding en dichtheid van exotische vissoorten
2. Welke positie hebben de exotische vissoorten in het voedselweb
3. Wat zijn de mogelijke gevolgen van exotische vissoorten op het Nederlandse zoetwaterecosysteem en de visfauna in het bijzonder

Een voorbeeld uit de praktijk

In 2010 werd in een aangetakt water langs de IJssel een traject van 50 meter stenige oever snorkelend geïnventariseerd. Tijdens de inventarisatie werden 100 stenen omgedraaid. Het resultaat was:

- 8 nesten van de marmergroundel (verdedigd door mannetjes)
- 1 nest van een Pontische stroomgrondel (verdedigd door mannetjes)
- 6 rivierdonderpadden
- 5 jonge marmergroundels
- ± 100 blankvoorns
- ± 150 baarzen
- 2 gevlekte Amerikaanse rivierkreeften

Arthur de Bruin

Foto's: Arthur de Bruin

Nest van Pontische stroomgrondel

Verspreidingsonderzoek vissen 2009

Het rapport van het Verspreidingsonderzoek vissen 2009 is uit en vanaf de RAVON website te downloaden. Sinds 2007 wordt er door RAVON vrijwilligers hard geschept om het verspreidingsbeeld van de negen doelsoorten te actualiseren. Sinds de start van het project zijn de doelsoorten reeds in 825 10x10 opnieuw aangetroffen. Voor zes doelsoorten blijkt het verspreidingsbeeld op 10x10 km-hokniveau zelfs al voor meer dan 70% te zijn geactualiseerd. Alleen al in 2009 zijn waarnemingen van doelsoorten in bijna 1000 verschillende kilometerhokken gedaan. Dit succes is te danken aan de grote inzet van talloze enthousiaste vrijwilligers. RAVON wil iedereen die in 2009 heeft meegeholpen bijzonder bedanken! In het volgende nummer van Schubben & Slijm wordt uitgebreid ingegaan op een aantal resultaten. In 2010 gaat het Verspreidingsonderzoek gewoon door. Nieuw is dat er ook 1x1 kilometerhokken worden aangeboden. Hiermee wil RAVON de verspreidingsrange op dit schaalniveau actualiseren en beter in kaart brengen. Ook potentieel leefgebied waar bijvoorbeeld nog nooit naar doelsoorten is gekeken, zal daarbij worden aangeboden. Op de website zijn naast de vertrouwde 10x10 kilometerhokken kaarten nu dus ook 1x1 kilometerhokken kaarten te vinden. Om ook goede aansluiting bij dit nieuwe schaalniveau te hebben, zijn enkele aanpassingen aan de richtlijnen aangebracht.

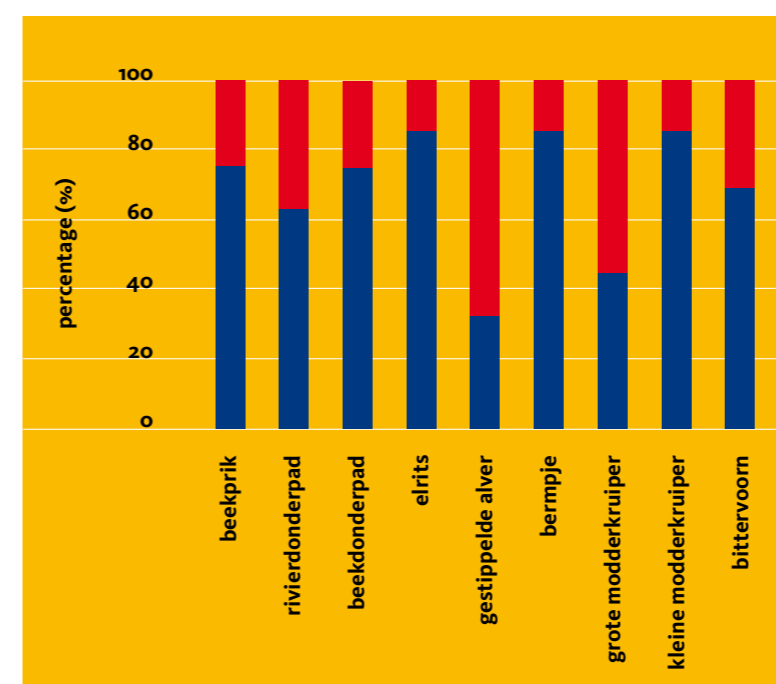

Gegevens invoeren

Graag verzoeken wij iedereen om bij het invoeren van waarnemingen op Telmee.nl aan te geven wanneer naar een soort is gezocht, maar deze niet is aangetroffen. Dit kan door in Telmee.nl de soortnaam te selecteren en vervolgens bij het veld 'aantal' de term 'afwezig' te selecteren. Daarnaast vernemen wij graag wat de zoekinspanning is geweest. Dit kan door boven in het datumveld (klik op 'tijd') de begin en eindtijd van de schepnetinspanning op het inventarisatiepunt in te voeren. De zoekinspanning is van belang voor het bepalen

van populatiedichtheden en nulwaarnemingen. Wanneer bijvoorbeeld vijf bittervoorns in zes minuten zijn gevangen, zullen de dichtheden waarschijnlijk hoger zijn dan wanneer hiervoor 40 minuten gezocht is. Wanneer de zoekinspanning wordt doorgegeven, kan beter worden bepaald of dit een nulwaarneming betreft of dat er nog onvoldoende gezocht is om dit te kunnen stellen.

Jan Kranenborg & Richard Struijk

■ nog te actualiseren
■ reeds geactualiseerd

Midzomer Vissenweekend met tropische temperaturen

Op veler verzoek werd deze zomer een extra vissenweekend georganiseerd, het RAVON midzomer vissenweekend 2010. Dit keer geen mutsen op en warme koffie mee: met de tropische temperaturen was het vooral een kwestie van verkoeling zoeken in de schaduw of tijdens een van de snorkelmomenten. Negenentwintig mannen en vrouwen hebben in het weekend van 9 tot 11 juli met een schepnet of met een onderwatercamera de

Het ontbijt op de camping (Foto: Karin Didderen)

Presentatie van Jeroen Bosveld over de kwabaal (Foto: Karin Didderen)

Overijsselse wateren onderzocht. Het weekend begon op vrijdag met een basiscursus zoetwatervissen voor beginners. De ervaren schepers zochten ondertussen naar vissen in het Waterlooopbos. Omdat de avond nog lang en vooral ook warm was, werd er hierna nog een nachtsnorkelexcursie in het Vollenhovenmeer gehouden. Met behulp van onderwaterlampen werd meteen een goed beeld verkregen van de visfauna, bestaande uit onder andere kleine modderkruiper en een aantal grote palingen. De kwabaal, die hier ook voorkomt, werd helaas niet gesignaleerd. Zaterdag gingen verschillende groepjes op pad naar onder andere de Wieden en de uiterwaarden van het Zwarte Water. Een

binnen het Natura 2000 gebied 'Uiterwaarden Zwarte Water en Vecht'.

Na deze extreem warme dag was er tijdens de barbecue tijd om de vangsten van die dag te bespreken. Bovendien werd het mysterie van de kwabaal toegelicht tijdens een interessante lezing door Jeroen Bosveld. Het avondprogramma werd abrupt afgebroken door de komst van extreem noodweer. Terwijl het geluid van het timmeren van extra haringen en scheerlijnen klonk, waren sommige deelnemers druk met het bestuderen van de honderden kikkers en padden die na de lange periode van droogte erg in hun sas waren met de eerste regendruppels: een

heuse kikker- en paddenregen kon worden aanschouwd. Gelukkig bleek 's ochtends dat de meeste tentjes het noodweer hadden overleefd en met het laatste restje energie werd, in wederom extreem hete omstandigheden, de Weerribben bezocht. De duikers sloten het weekend af met een bijzondere duik in de Westerveldse kolk bij het Zwarte Water.

We kijken terug op een geslaagd Vissenweekend in Overijssel. We willen alle deelnemers van het vissenweekend hartelijk bedanken voor hun inzet. Daarnaast bedanken we terrein- en (vis)waterbeheerders voor het verlenen van toestemming. Een complete rapportage van het vissenweekend en de vangsten zal spoedig digitaal op de RAVON website beschikbaar komen.

Karin Didderen

Kleine modderkruiper, gefotografeerd door een duiker (Foto: M. ten Have)

groep duikers bracht bovendien de vissen van enkele plassen in de buurt van Meppel in kaart. Door de extreme hitte was het scheppen in een waadpak echt iets voor de fanatiekelingen. Een enkele keer werd een laagje water in het waadpak aangezien voor een lekkage, terwijl het hier toch echt zweet betrof. Waar mogelijk werd verkoeling gezocht en geprobeerd snorkelend vissen te spotten. Gelukkig leverde het buffelen in de hitte al snel resultaat: er werd een grote modderkruiper gevonden

Beeld vanuit de ogen van een duiker (Foto: R. Offermans)

Foto: Arnold van Rijsewijk

Nieuwe exoten kloppen aan de poort: de Amerikaanse brulkikker

De Amerikaanse brulkikker oftewel stierkikker (*Rana catesbeiana* oftewel *Lithobates catesbeianus*) komt nog niet in Nederland met populaties voor, maar dat zou wel eens snel kunnen gaan veranderen. Daarom brengen we de soort onder uw aandacht en roepen u op om waarnemingen door te geven.

Het probleem

Wanneer de Amerikaanse brulkikker zich in Nederland permanent vestigt, kan dit een serieuze bedreiging vormen voor de inheemse amfibieënsoorten. Naast een directe bedreiging door predatie en concurrentie via zowel adulten als larven, kan hij ook de schimmel *Batrachochytrium dendrobatidis* bij zich dragen die de ziekte chytride veroorzaakt. Hiervan heeft hij zelf geen last, maar deze is voor veel amfibieënsoorten levensgevaarlijk.

Hoe herken je hem?

De Amerikaanse brulkikker is gemakkelijk te herkennen aan de hand van het ontbreken van huidlijsten op de rug ('huidribbels' in de lengterichting van het dier, aanwezig op de overgang van rug naar flank). Alle inheemse bruine en groene kikkers hebben deze zogenaamde dorsolaterale lijsten wél. De roep is ongeveer even luid als van inheemse groene kikkers en klinkt als een loeiende koe. Met name jonge brulkikkers slaken, wanneer

ze wegvluchten bijna altijd een alarmkreet. Dit klinkt ongeveer als 'iep'. De larven worden groter dan de meeste inheemse kikkervissen (tot 18 cm), maar larven van knoflookpad en groene kikkers kunnen vergelijkbare afmetingen bereiken. Het kleurpatroon met regelmatige, kleine donkere vlekjes is echter uniek voor larven van de Amerikaanse brulkikker. Voor de determinatie van eieren, larven en volwassen kikkers kan gebruik worden gemaakt van Stumpel & Strijbosch (2006) en van Van Diepenbeek & Creemers (2006). Op www.ravon.nl staan onder Soorten > Amfibieën > Amerikaanse brulkikker, foto's van de diverse levensstadia. Bovendien kunnen de geluiden die de soort

produceert worden beluisterd.

Wat doet RAVON en wat kunt u doen?

Stichting RAVON neemt deel aan een Nederlands-Vlaams project rondom invasieve exoten, waaronder de Amerikaanse brulkikker. Om deze kikker in het grensgebied van Noord-Brabant en Vlaanderen tijdig te signaleren is er een "Early Warning System" opgezet. Een vijftigtal vrijwilligers en professionals patrouilleert in drie gebieden langs de grens, om zo snel mogelijk te weten te komen wanneer de soort Nederland binnenkomt. Daarna kunnen er, indien nodig, snel maatregelen genomen worden. Zo kunnen we hopelijk voorkomen dat grootschalige bestrijdingsacties zoals

in België hier nodig zijn. Dit Early Warning System wordt opgezet binnen het project "Invexo" dat mede wordt gefinancierd door het Europees programma Interreg IV A voor de grensregio Vlaanderen-Nederland. Het is een samenwerking tussen 24 partners in Vlaanderen en Nederland. Vanuit genoemd project is de aandacht op Noord-Brabant gericht. Mocht u echter elders in Nederland een brulkikker waarnemen, meldt dit dan ook bij ons, liefst met een foto of geluidsopname (bv. via uw GSM) erbij! Doorgeven kan via www.telme.nl of www.waarneming.nl. U kunt ons ook een mail sturen, of telefonisch contact opnemen.

Jeroen van Delft & Wilbert Bosman

Op bezoek bij het eindstation van 'onze' zeeprik

De zeeprik. Dit levende fossiel, behoort tot de rondbekken, of kaakloze vissen, die 500 miljoen jaar geleden al rondzwommen. Zeeprikken hebben een anadrome levenswijze, hetgeen betekent dat ze in zee leven, maar naar zoetwater trekken voor hun voortplanting. Tijdens hun lange reis vanuit de Noordzee richting hun zoete paaiwateren, worden zeeprikken in Nederland sporadisch aangetroffen. Zo zijn er meldingen van vangsten in fuiken in rivieren, zoals de Maas, Waal en Roer en in polderwateren zoals de Friese meren, Nieuwkoop of de Weerribben. Nieuwsgierigheid naar waar de lange reis eindigt, leidde tot contact met Duitse visecologen die het eindstation van 'onze' zeeprikken nauwlettend in de gaten houden.

Eind mei was het dan eindelijk zo ver: bericht van paaiactiviteit net over de grens in Duitsland. Een kleine delegatie RAVONers vertrok in alle vroegte om dit spektakel te aanschouwen. De eerste locatie betrof een ondiep riviertje, waar de paaikuilen van meer dan een meter doorsnede al snel zichtbaar waren. Omdat het mannetje en vrouwtje samen stenen verslepen om zo hun paaikuil uit te diepen is er een cirkelvormig patroon zichtbaar van schone, omgekeerde stenen die oplichten tussen de overige stenen. Om de voortplantingsactiviteit te monitoren worden in Duitsland in de voortplantingsperiode alle paaikuilen ingemeten met een GPS waarbij kenmerken als diepte en doorsnede worden genoteerd. Hetzelfde geldt voor paaikuilen van rivierprik en zalm, die in exact hetzelfde stuk van de rivier paaien, maar dan op andere momenten in het jaar. De vistrap in de rivier is voorzien van een camera, waarmee zeeprikken tijdens hun trek de rivier op worden gefilmd.

Zeeprikken verplaatsen zelfs vrij grote keien om een paaibed te maken

We zien zes paaikuilen en het lijkt er even op dat de paaiactiviteit al voorbij is. Maar dan een enthousiaste wenk: er is een zeeprik gespot. Het is een exemplaar van 80 cm. Zijn ogen zijn in de loop van de paaitrek verdwenen. Net als bij alle andere paarijpe individuen is de staartvin vergroeid met het einde van de tweede rugvin. In de loop van de dag zien we verschillende andere zeeprikken in verschillende paaikuilen. We zien zowel mannetjes, herkenbaar aan de kabelachtige verdikking die in

Paai gebied van de zeeprik

Zeeprik

Foto's: Karin Dideren

de lengterichting over de rug loopt, als vrouwtjes, herkenbaar aan een verdikte buikvin en een blaarachtige structuur op de voorste rugvin. Eenmaal zien we zelfs een 'paartje': in tegenstelling tot beek- en rivierprikken paaien zeeprikken niet in groepen, maar in paren.

Man en vrouw zijn samen druk in de weer met het maken van een geschikte paaikuil. Stenen zo groot als tennisballen worden zonder moeite verslept met de ronde zuigmond en direct benedenstrooms van de paaikuil opgestapeld. Fijn materiaal wordt met krachtige bewegingen van de staart tussen de stenen uit gewerveld. Het zal voor deze zeeprikken de laatste krachtsinspanning zijn. Als de paai voorbij is, zullen de dieren sterven.

We struinen tot in de late uurtjes langs verschillende riviertjes op zoek naar paaikuilen. Een bijzonder bezoek aan de plek die voor 'onze' prikken de eindbestemming is van hun lange reis, die zo'n 300 km terug in Nederland begon.

Een filmpje van de zeeprikken is te zien op de RAVON website (soorten>vissen>zeeprik). Met dank aan Dr. Scharbert van LimnoPlan - Fisch- und Gewässerökologie voor deze geslaagde dag.

Karin Dideren, Johan Thissen & Arthur de Bruin

Hart voor de natuur, dat is wat ons bindt - Bundeling van krachten met Natuurmonumenten

Hart voor de natuur, dat is wat ons bindt. Met deze mooie constatering van Theo Verstraal (directeur Vlinderstichting) en Teo Wams (directeur Natuurbeheer NM) ondertekenden de Stichting Veldonderzoek Flora en Fauna (VOFF*) en Natuurmonumenten begin dit jaar een samenwerkingsovereenkomst. De bundeling van krachten gaat zich richten op het werven en opleiden van vrijwilligers. Zodat er steeds meer en betere vrijwilligers zijn die meer, betere natuurgegevens verzamelen waarmee de natuurterreinen steeds beter beheerd kunnen worden.

Veel gegevens over het voorkomen van planten en dieren in natuurgebieden worden verzameld door vrijwilligers. Deze gegevens zijn belangrijk om het beheer goed te sturen en te kunnen evalueren. Natuurmonumenten kan het beheer bijvoorbeeld beter afstemmen op het voorkomen van kwetsbare soorten. De Particuliere Gegevensbeherende Organisaties (PGO's) binnen de VOFF gebruiken de gegevens onder andere voor het opstellen van landelijke verspreidingsatlassen, het berekenen van landelijke trends en het opstellen van de Rode Lijsten.

In sommige gebieden is het echter lastig om voldoende goede vrijwilligers te vinden. De PGO's, waarbij duizenden vrijwilligers zijn aangesloten, gaan samen met Natuurmonumenten kijken hoe de vrijwilligers die er zijn, effectief kunnen worden ingezet. De kwaliteit van de monitoringsgegevens is ook van groot

belang. Daarom zullen de PGO's helpen bij het opleiden van vrijwilligers, zodat de verzamelde gegevens bruikbaar zijn voor het volgen van de effecten van het beheer en om de ontwikkeling van de kwaliteit van de gebieden in de gaten te houden. Natuurmonumenten zal via Natuurbehoud en Internet haar steentje bijdragen aan het werven van meer nieuwe vrijwilligers. Dankzij de inzet van vrijwilligers kunnen we kostenefficiënt monitoren. Daarom investeren we samen in een goed opgeleid vrijwilligersbestand. Vrijwilligers die niet alleen lijstjes met soorten aanleveren, maar die betrokken zijn bij de gebieden en met hun veldkennis en deskundigheid de "ogen en oren" in de terreinen zijn, en daarmee van groot belang zijn voor de beheerders!

Ten slotte zullen de VOFF en Natuurmonumenten de vele gegevens die ze beide beheren gaan uitwisselen, zodat we de natuur in Nederland beter kunnen beheren en beschermen.

Nynke van der Ploeg (Afd. Natuur en Landschap Natuurmonumenten) & Sander Turnhout (Secretaris VOFF)

* De VOFF is een netwerkorganisatie die bestuurd wordt door Anemoon, BLW, EIS, FLORON, NMV, RAVON, Tinea, SOVON, de Vlinderstichting en de Zoogdiervereniging.

Activiteiten

Visexcursie Grou e.o.

Datum:
zondag 12 september
Beschrijving:

Circa 15 kilometer ten zuiden van Leeuwarden ligt Grou. De WVOF wil tijdens deze excursie onderzoeken welke vissoorten in de omgeving van dit plaatsje voorkomen.

Aanmelden:
John Melis (johnmelis@home.nl)

Visexcursie Tjongervallei

Datum:
zaterdag 25 september
Beschrijving:

In het afwisselende landschap van de Tjongervallei zal de WVOF een interessante excursie organiseren. Gewapend met schepnet, waadpak en cuvet zullen diverse vissen worden gevangen en op naam worden gebracht.

Aanmelden:
John Melis (johnmelis@home.nl)

RAVON Vissen-weekend 2010 Kamerik nabij Utrecht

Datum:
vrijdag 1 t/m zondag 3 oktober 2010
Beschrijving:

Het vissenweekend wordt jaarlijks georganiseerd door RAVON in de laatste week van september of de eerste week van oktober. De nadruk tijdens het vissenweekend ligt op het verzamelen van gegevens. Als locaties worden gebieden gekozen waarvan weinig bekend is. Tijdens het vissenweekend wordt er in kleine groepjes geïnventariseerd, worden er excursies gegeven en zijn er 's avonds lezingen. Door sponsoring zijn de kosten

voor deelname aan het weekend laag. Het vissenweekend is ook uitermate geschikt voor mensen met weinig ervaring, die eens kennis willen maken met RAVON en het vissen.

Aanmelden:
via www.ravon.nl

Visexcursie Wommels e.o.

Datum:
zondag 10 oktober
Beschrijving:

Vanuit de polder rondom Wommels zijn maar weinig visgegevens bekend. Om daar verandering in te brengen, gaat de WVOF gericht op zoek naar de vissen in het gebied.

Aanmelden:
John Melis (johnmelis@home.nl)

Visexcursie Echtenerbrug

Datum:
zaterdag 23 oktober
Beschrijving:

Direct ten zuiden van het Tsjökemar (Tjeukemeer) ligt Echtenerbrug. In deze waterrijke omgeving zullen tijdens deze WVOF excursie naar verwachting veel vissen worden gevangen.

Aanmelden:
John Melis (johnmelis@home.nl)

Landelijke RAVON-dag 2010 Nijmegen

Datum:
zaterdag 13 november 2010
Beschrijving:

De Landelijke RAVON-dag wordt jaarlijks gehouden op de tweede zaterdag in november. Gedurende deze dag worden verschillende lezingen gehouden die allen ingaan op een bepaald dagthema. Naast lezingen is deze dag een ideale gelegenheid voor mensen om elkaar te ontmoeten en kennis te delen.

Aanmelden:
niet nodig

Er zullen dit jaar nog veel meer excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de activiteiten pagina op de RAVON-website!

Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie, k.joosten@ravon.nl

Regiocoördinatoren en Werkgroepen (gesorteerd op voor naam)

Projecten

Naam	Regio/werkgroep	Contactgegevens	MA	MR	VO RA	VO V
Annie Zuiderwijk	Duinen Eilanden	a.c.m.zuiderwijk@uva.nl 020 6255103		■		
Antje Ehrenburg	Duinen Waternet	antje.ehrenburg@watanet.nl 020 6087573	■	■		
Arthur de Bruin	Gelderse vissers	a.debruin@ravon.nl 024 3653259				■
Conn Barrett	Duinen Zuid Holland	connbarrett@yahoo.com 071 5790341		■		
Dick van Dorp	Drenthe en Groningen	dvandorp@home.nl 0593 525620		■		
Domin Dalessi	Noordoost-Brabant	d.dalessi@onsbrabantnet.nl 040 2855216		■		
Fabrice Ottburg	Werkgroep Poldervissen	fabrice.ottburg@wur.nl 06 51427436				■
Floris Brekelmans	Utrecht	florisbrekelmans@gmail.com 06 53362336	■		■	
Gerrit Kolenbrander	Gelderland	g.kolenbrander@versatel.nl 06 42900618	■	■	■	
Jeroen Huisman	Groningen/Drenthe	jeroenhuisman@hotmail.com				■
Jeroen Reinhold	Flevoland	reinhold@landschapsbeheer.net 0320 294939		■		■
John Melis	Friesland	j.melis14@chello.nl 06 46524630	■		■	■
Leon Wieteler	Twente	leonwieteler@chello.nl 0545 473185		■		
Lolke Stelwagen	Het Gooi	lolke.stelwagen@eds.com 06 50636944	■			
Martin Albers	Twente	martin.albers@home.nl 06 38229941	■		■	
Martin Melchers	Omgeving Amsterdam	martmelchers@gmail.com 020 6650924		■		
Marcel Gutter	Utrecht	marcel.gutter@provincie-utrecht.nl 030 2582589		■		
Michel Kapelle	Zeeland	mawkapelle@gmail.com 06 22984575	■	■	■	
Paul vd Linden	PWN Noord-Holland	paul.vd.linden@pwn.nl 06 51419637	■	■		
Pedro Janssen	Adderonderzoek NL	pedro@plex.nl 0478-514805			■	
Robert Top	Noord-Holland	idranor@hotmail.com 06 21273494	■		■	
Ruud Luntz	Duin en Kruidberg	r.luntz@natuurmonumenten.nl 06 54295218		■		
Sander Hunink	Noordoost-Brabant	s_hunink@hotmail.com 06 18370282			■	■
Stephan Huijgens	Drenthe & Groningen	danzigiv@gmail.com 06 53325705	■		■	
Teddy Dolstra	Friesland	teddydolstra@hetnet.nl 06 21686354				■
Ton Lenders	Limburg	tlenders@home.nl 0475 537045		■		
Willem Kuijsten	Vissenatlas Noord-Holland	w.kuijsten@ravon.nl 024 3653259				■
Wim Andela	Friesland	w.andela1@kpnplanet.nl 058 2882693		■		
Wim vd Heuvel	Noordoost-Brabant	wam.heuvel@home.nl 06 55817225	■		■	

MA = Meetnet Amfibieën
MR = Meetnet Reptielen
VO RA = Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën
VO V = Verspreidingsonderzoek Vissen

Countdown 2010: stop de achteruitgang van de biodiversiteit

Omdat overal de druk op natuurlijke rijkdommen en ecosystemen zoals bossen, beek- en riviersystemen, moerassen en zeeën groter wordt, gaat de biodiversiteit zowel wereldwijd als in ons eigen land in rap tempo achteruit. Dit geeft niet alleen een teruggang in soorten te zien, maar ook een ontregeling van ecosystemen, zoals overstromingen en modderlawines doordat hellingen ontbost zijn geraakt. Om deze achteruitgang te stoppen zijn de bescherming van de biodiversiteit en het duurzaam gebruik van grondstoffen niet zomaar een 'luxe' wens, maar om ook als mensheid te overleven, onontkoombaar.

Ambassadeurssoort: symbool leefomgeving van planten en dieren in eigen omgeving

Biodiversiteit - de biologische rijkdom van deze wereld - is belangrijk voor gemeenten en hun inwoners. Een hoge biodiversiteit veraangenaamt de woon-, werk- en leefomgeving en zorgt daarmee voor een aantrekkelijk woon- en vestigingsklimaat, meer recreatie en toerisme. Een belangrijk deel van deze biodiversiteit in Nederland ligt binnen de gemeentegrenzen. Binnen elke gemeente komen bijzondere soorten voor en sommige gemeentes zijn zelfs landelijk erg belangrijk voor bepaalde soorten. Dieren lenen zich uitstekend om als ambassadeurssoort te fungeren: vanwege hun afhankelijkheid van bepaalde habitats vormen zij immers indicatoren voor de kwaliteit van hun leefomgeving. Vanwege hun interessante leefwijze of hun

fraaie uiterlijk zijn veel amfibieën, reptielen en vissen heel geschikt om als ambassadeurssoort te dienen.

Actieplannen en initiatieven gemeenten en waterschappen

Wereldwijd worden er allerlei initiatieven ontplooid om aandacht te vragen voor het stoppen van de teruggang in biodiversiteit. In Nederland kunnen gemeenten en waterschappen op lokaal en regionaal niveau hieraan ook een actieve bijdrage leveren. Bijvoorbeeld door het belang van biodiversiteit onder de aandacht van een breed publiek te brengen. Gemeentes, waterschappen en andere organisaties kunnen uitdragen dat ze biodiversiteit hoog in het vaandel hebben door het kiezen van een ambassadeurssoort. Met deze soort kunnen ze zich profileren en ze kunnen zich actief inzetten voor het behoud en de bescherming van deze soort. Dit kunnen heel bijzondere soorten zijn, zoals bijvoorbeeld de knoflookpad of grote modderkruiper, maar het kunnen ook algemenere soorten zijn waarvan juist in de betreffende gemeente grote populaties voorkomen zoals bijvoorbeeld de Alpenwatersalamander of het berrmpje.

Bij de keuze van een ambassadeurssoort en de uitvoering van lokale projecten en publiciteit hierover kan RAVON gemeentes, waterschappen en andere organisaties op verschillende manieren adviseren. Lees hierover meer op www.ravon.nl (via beginpagina; Actueel; doorklikken naar Countdown 2010).

Voor meer informatie over de Coalitie Biodiversiteit 2010 en de deelnemende partners, zie: www.2010.biodiversiteit.nl

De Alpenwatersalamander, ambassadeurssoort van de gemeente Eindhoven (Foto: Jelger Herder)